

Arlind Farizi, PhD¹

UDC: 821.18-31.09

КОНА НЌ РОМАНЕТ Е ISMAIL KADAREŠ

ВРЕМЕТО ВО РОМАНИТЕ НА ИСМАИЛ КАДАРЕ

TIME IN THE NOVELS OF ISMAIL KADARE

Abstract

The novel as a universe created by discourse transforms social chronology into an intimate chronicle of the human soul.

“Equipped with the autonomy of the narrative genre, thanks to the destruction of the “hierarchy of time” (M. Bakhtin) and to the penetration of the individual who surpassed the norms of his class, his nation, or his religion. As the heir of myth and epic, he modifies the concept of time and reality, and the idea that man creates for himself. Starting from the deep conflict, he creates his narrative vision and his thematic universe. As an expression of a critical consciousness, which is open to the experience of the present, escaping the clutches of epic memory and universal models, he departs from the universal heritage, sublimating the principles of “experienced temporality” (M. Raymond) and intimate psychological time. He throws away the “absolute past” (M. Bakhtin) and the epic universe, inaccessible to personal experience and to the assessment of the protagonists. In a word, thanks to the variety of his object and the élan of his developing imagination, the novel was freed from the codex of classicist poetics by finding its strength in the expression of a polymorphic experience. In the epic vision, time is a value in itself. The novel, from the beginning, creates a different idea of time”.

Therefore, a researcher has no choice but to approach the study with the feeling that he can always put literature at risk, as Tsvetan Todorov says.

¹ Universiteti i Tetovës. Email: arlind.farizi@unite.edu.mk

The other difference is time. In the epic, the epic past dominates, that is, the absolute past, stripped of the temporal transitions that connect it to the present. In the novel, the imperfect present dominates. So, we also have a connection with the present, without excluding the past and the future.

Hyrje

Rolan Barthesi-i është i interesuar për relacionin *kohë-letërsi*. Ai shtron pyetjen se *letërsia si një e dhënë sociologjike a është e lidhur me kontekstin kulturor dhe ndryshon me epokat apo praktikën poetike paraqet një aspekt transhistorik dhe jokohor*.²

Bashkë me letërsinë e Kadaresë edhe personazhi e aplikon reflektimin e kohës edhe atë në dy aspekte:

- *Përmes temporalitetit të jashtëm që ka të bëjë me datën e prodhimit të tekstit, me datën e publikimit të tekstit, si dhe me momentet e receptivit;*

- *Përmes temporalitetit të brendshëm që ka të bëjë me kohën e veçantë të ngjarjes së rrëfyer, gjegjësisht me kohën diegjetike.*³

Aty, diku mes gjurmëve të këtij studimi e mendova vetë projektin analizues, edhe si një sintezë të personazhit kadarean mes dy kohërave, që megjithatë ndahen nga një meskohë e artë, herë-herë dhe të padiktueshme. Në kuptimin letrar, kjo rrethanë ka të bëjë me faktin se si është interpretimi i parë mbi personazhi, i kohës së monizmit, si fakt sociologjik, dhe personazhi në kohën e demokracisë, kryesisht si fakt letrar dhe tekstologjik. Kuptohet se kjo tendencë e leximit dhe verifikimit të personazhit në dy kohë, mbase edhe duke ndryshuar jo pak nga metodologjia e shqyrtimit, që nuk ka për qëllim t'i minimizojë dallimet ekzistuese, por me këtë qasje, vetëm sa dëshiroj, që të tregoj ndikimin e ndërsjellë dhe të larmishëm të ideve, imazheve të ndryshme, të cilat dihet se nëpër kohë të ndryshme rrezatuan ndryshe... ka ndonjë "thyerje" të re në këtë vepër. Në romanin e tij mund të konstatojmë edhe një herë praninë e elementëve të poetikës së romanit realist të ndërthurrur lirshëm me elemente të poetikës së romanit modern apo deri diku edhe postmodern por jo si eksperimentim apo shkëputje në letërsia e tij e mëparshme por si pohim dhe rrjedhë e natyrshme e shkrimit letrar në kushtet e rënies së pengesës së jashtme ideologjike, e cila rrudhte

² Avdi Visoka, *Koha e shkrimit*, 99-AID, Prishtinë, 2011, f. 15

³ Avdi Visoka, *Koha e shkrimit*, 99-AID, Prishtinë, 2011, f. 17

*shprehjen artistike dhe domethëniet kuptimore.*⁴ Ky autor dëshmon kalimin e natyrshëm nga personazhi i para viteve '90, si një përvojë krijuese, që nuk tronditet tërësisht por bën riparimet dhe përshtatjet e zakonshme për një shkrimtar.

Imazhi i kohës në roman

Pikërisht ato ndryshime imazhologjike që ndodhin te personazhi, të pranishme në disa nga romanet e Kadaresë, i tejkaluan dhe hapësirat e mendimit në *të asaj* dhe *të kësaj* kohe. Gjatë shkrimit të këtij punimi, në fakt kam ndjerë realisht presionin e madh estetik të *arkitektit kada-rean* të cilin me të drejtë Zhak Derrida e quante *dallim* ose *différance*. Me siguri këtë shpjegim thelbësor të artit të fjalës, e ka zbuluar veçanërisht, që të përshkruaj ndikimin, atë të cilën nuk mund të mos e këtë një letërsi, *imazhin e kohës kur krijohet...*

Kjo anë e studimit tonë, mbi personazhet e autorit, sidomos mbi mënyrën se si janë skicuar, sërish është vetëm një refleks i vetëdijshëm dhe shumë pragmatik në rastin e shkrimtarit Ismail Kadare. Kështu që duke u mbështetur veçmas në fokusin e Bahtinit, sqarojmë se si në procesin letrar të krijuar pas 90-të nga ana e Kadaresë, vetvetiu në veprën e tij letrare, në lëvrimin e prozës së gjatë, hyri edhe *rrëfimi (ndryshe) i personazhit*. Rrëfimi *ndryshe* i personazhi duket qartësisht se i hapi dyert e konceptit *dialogjik* duke potencuar kështu dallimet të cilat i ndajnë nga lidhjet tjera *fono(logo)centrike*. Shtrohet pyetja se pse teoria e Bahtinit për *rrëfimin (ndryshe)* e solli në lidhje me konceptin për *gjurmët* të Zhak Derridas dhe pse këto dyjat bashkë ndërlidhen pa shumë vështirësi edhe me idenë e *dialogjizmit*⁵ si një fenomen intertekstual? Ja: supozojmë se i përmendim se *rrëfimi (ndryshe)* i personazhit nuk është autonom dhe nuk është një totalitet i mbyllur, por thjesht dhe vetëm një element i koekzistimit të "*gjërave*" të cilat i përvetësojmë që të krijojmë ekzegeza dhe komentime, me "*preliferimin e brendshëm të mendimit*", thotë në mes të tjerash Fuko. Para viteve 1990 Kadare ka shkruar e botuar romani të rëndësishme letrare por "*Piramida*", "*Shkaba*", *S.P.I.R.I.T.U.S.*, "*Jeta loja dhe vdekja e Lul Mazrekut*", "*Darka e gabuar*", "*E penguara, Rekuem për Linda B.*"

⁴ Arben Prendi, "*Prirje dhe dukuri te romanit bashkëkohor shqiptar*", doktoraturë e mbrojtur në Qendra Ndëruniversitare e Studimeve Albanologjike Shkolla Doktorale e Studimeve Letrare, f. 100, (në dorëshkrim).

⁵ Elizabeta, Sheleva, *Nga Dialogjizmi deri te Intertekstualiteti*, Magor, Shkup, f. 29-30

“Pasardhësi”, personazhet e të cilave qëndrojnë në të njëjtin nivel me personazhe në romanit më të realizuara. Siç shprehet kritiku dhe studiuesi i Kadaresë, Ag Apolloni: “Konstatimet e shpeshta të kritikëve se romanet e Kadaresë të shkruara gjatë komunizmit janë më të mira, tregojnë qartë se romanet e mëvonshme të tij me gjithë ato implikime mitike-legjendare-historike-politike nuk janë lexuar, as studiuar, sa e si duhet. Në të vërtetë, Kadare nuk ka pushuar së qeni romancier i mirë, vetëm se tash është bërë më i vështirë”⁶. Kadare është ndër romancierët më prodhimtarë i këtij njëzet vjetëshi dhe në këto romane konfirmohet përsëri se risitë që ai solli në romanin tonë që nga vitet ’60-70 janë ende të tilla dhe i qëndrojnë jo vetëm përvojës krijuese afro 50 vjeçare të autorit por edhe përvojës së zhanrit të romanit në letërsinë tonë. Por siç kanë vënë re studiuesit: “Pas viteve 1990 ligjërimi i I. Kadaresë zhvillohet në një përmasë shumë të lartë. Krijimtaria e tij bëhet shprehja më e fuqishme e vlerave gjuhësore dhe letrare të shqipes së njësuar. Letërsia e Kadaresë pas viteve 1990 bart të njëjtat tipare thelbësore të asaj të mëparshme: frymën etnografike, shpërfaqjen e identitetit shqiptar, duke përfshirë komplekset etnike”.⁷

Tipologjia e rrëfimit në roman

Rrëfimi i tij përmes personazhit është sa linear aq kalëidoskopik. Vizionet e personazheve ripërtërijnë kujtimet, duke krijuar vorbuj mozaikësh, ku fragmentet kanë një pushtet të plotë, plotësojnë njëri tjetrin deri në infinit. Fill pas studimit të personazhit të tij duhet thënë se Kadare beson si askush tjetër shkrimtar sot në botë në tipologjinë e personazheve, kaq shpesh të anatemuar dhe të përbuzur nga estetë dhe shkrimtarë të tjerë. Kjo tipologji e personazheve në të vërtetë është një kozmogoni ndryshe e shpirtit.

Rrëfimet ndryshe të personazheve të cilat nga ana tjetër ndërtojnë një poetikë jo socmoderne në romanet e shkruar pas viteve 90-të të Ismail Kadaresë, natyrshëm të krijojnë mundësinë e pafundme që edhe të interpretosh qartazi vetëm se një poetikë të mirëfilltë letrare, kuptohet se në këtë rast kemi të bëjmë me një poetikë të vendlindjes, si dhe po kaq edhe më një poetikë të hapësirës, me shumë mundësi edhe më një poetikë të udhëtimit, por assesi një poetikë komuniste dhe socmoderne.

⁶ Ag Apolloni, “Romanet e Kadaresë”, në rev. “Jeta e re” nr.2. nr. Special kushtuar I. Kadare, Prishtinë 2011, f. 473.

⁷Shaban, Sinani, “Për prozën e Kadaresë”, “Naimi”, 2009, f.97.

Kjo rrethanë e re e personazhit të ri, ka sjellë edhe shqyrtime të një konceptimi tjetër...

*Shkrimtari që kishte guxuar të kërkonte frymën e Evropës në botën e shkëlqimtë arbërore të mesjetës së rilindëse të Evropës, me “Kush e solli Doruntinën”, “Prillin e thyer”, “Ura me tri harqe”, në vend të pasaportës së asaj epoke, statuteve dhe rregulloreve evropiane, zgjodhi të drejtën kanunore, për të përveçuar njeriun shqiptar.*⁸

Disa nga personazhet e romaneve që shënuan kulmet të realizmit, nga një pjesë e madhe e studiuesve të veprës së Kadaresë, brenda dhe jashtë vendit, madje edhe të pohuara në libra të mirëfilltë, që në fakt ka kryer edhe një përplotësim të interpretimeve të munguara dikur, pra në kohën e monizimit dhe të metodave studimore, biografike dhe sociologjike, të shkrimit të romanit realist radhiten: *Kronikë në gur, Prilli i thyer, Viti i mbrapshtë.*⁹

*Teoria e Realizmit socialist ngrihej mbi një kontradiktë: nga njëra anë deklarohet kundër filozofisë idealiste, por në të vërtetë, thelbin e letërsisë ia nënshtron botës së ideve, (ideologjisë komuniste, partiake); mbështet filozofinë materialiste, e cila pikënisjen e gjen te bota objektive, por në të vërtetë, është shmangie flagrante e këtij parimi filozofik, është deformimi i reales duke sjellë edhe deformimin e parimit estetik.*¹⁰

Personazhi i painterpretuar

Personazhi kadarean para viteve 90-të, mbetet sot e kësaj ditë personazh i painterpretuar, në fakt më tepër i bie që të jetë një personazh i interpretuar në kontekstin e kohës, të rrethanave ideologjike dhe sociologjike, pra të një interpretimi të gabuara, një personazh i cila nuk mund të quhet në total socrealist, sepse ndryshojnë kontaktet, kohërat e leximit dhe interpretimit të tij, ligjshmërinë e brendshme, përcaktimi i vlerave dhe antivlerave, deformimi i raportit të parimeve të poetikës së brendshme dhe faktorëve imponues dogmatik dhe jashtëletrar. Nga ana tjetër, çdo kohë dhe secili brez, i duhet të lexojë, letërsinë dhe historinë, sepse vetëm kështu mundet që të nxjerrë përfundime të sakta, mbi kohën dhe hapësirën, ku edhe ka ekzistuar një letërsi dhe si kjo është reflektuar te personazhi. Edhe tek Ismail Kadare, ne nuk mund të

⁸ Shaban Sinani, *Për letërsinë shqipe të shekullin 20-të*, Naimi, Tiranë, f.224.

⁹ Bashkim Kuçuku, *Studime Albanologjike II*, Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Historisë dhe Filologjisë, Tiranë, f.199.

¹⁰ Floresha Dado, *Letërsi e painterpretuar*, Bota shqiptare, Tiranë, 2010, f. 277.

shmangim dot funksionin shoqëror të socrealizmit te personazhet e para 90-tës, por nuk duhet t'i harrojmë dhe tiparet estetike dhe funksionin e tyre si personazhe në kontekstin kur u krijuan ato.

Personazhi i 90-tës të ofron një botë të tillë dhe lexuesi, tashmë i shndërruar në një vizitor i kësaj bote, e eksploron atë nëpërmjet labirintit tekstual të krijuar mjeshtërisht nga shkrimtari. Rrallë gjen shkrimtar të kohës moderne, që në këtë vepër kaq gjithëpërfshirëse si romani i Kadaresë dhe që e kondenson aq shumë kohën reale të lexuesit (*koha e lexuesit*), duke bërë atë që të jetojë aventurën njerëzore të shumë shekujve histori dhe qytetërim. Kritiku anglez Julian Evans, duke pasur parasysh këtë tipar të veprës së Kadaresë, në mes të tjerash, shprehet: “Zëri i tij është unik, ai nuk është fare i ngjashëm me atë që ne e quajmë shkrimtar bashkëkohor, megjithëse ai ka reaguar përballë kohës që jeton”¹¹

Conclusion

Having carefully considered Floresha Dada's statement regarding socialist realism, with the literary production of that period, as uninterpreted literature, I decided to interpret and study the image of the character after the 90s. The character that truly structures a non-realistic character in terms of the sense of reflection, no longer has a party character, present in any of the previous characters, generally lacks an ideological educational function, and also has no possibility of having a revolutionary development in his soul.

Kadare takes up themes and motifs from history:

- the construction of the pharaohs' pyramids in ancient Egypt, “The Pyramid”,
- from Albanian fairy tales “The Vulture”,
- from ancient Greek mythology, “The Daughter of Agamemnon”
- “The Progeny”,
- from the ballads “S.P.I.R.I.T.U.S”, “Life, the Game and the Death of Lul Mazreku”;

which certainly have connections in the text or in the subtext with themes of Albanian reality such as the theme of communist tyranny and the fate of the Albanian individual and society under this tyranny. Because in this way Kadare makes mythification and demythification continuously present in the literary work of this writer, as in the novels

¹¹ (parathënia nga Mark Marku) Ismail Kadare, *Romani 1*, Onufri, Tiranë, f.14.

“Who brought Doruntina?” (oral ballad), “The Monster”, (war, the Trojan Horse), “The Bridge with Three Arches”, (ballad of the walling in the bridge), “The Servant of the Palace of Dreams” (the totalitarian Ottoman Empire), etc.; therefore they should be considered as a continuation of the style, as a continuation of the construction of the character.

Recensentë:

Doc. dr. Vjollcë Berisha

Prof. dr. Salajdin Mehmeti

Literatura

1. Floresha Dado, *Letërsi e painterpretuar*, Bota shqiptare, Tiranë, 2010
2. Bashkim Kuçuku, *Studime Albanologjike II*, Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Historisë dhe Filologjisë, Tiranë,
3. Avdi Visoka, *Koha e shkrimit, 99-AID*, Prishtinë, 2011
4. Arben Prendi, “*Prirje dhe dukuri te romanit bashkëkohor shqiptar*”, doktoraturë e mbrojtur në Qendra Ndëruniversitare e Studimeve Albanologjike Shkolla Doktorale e Studimeve Letrare
5. Shaban Sinani, *Për letërsinë shqipe të shekullin 20-të*, Naimi, Tiranë,
6. Elizabeta, Sheleva, *Nga Dialogjizmi deri te Intertekstualiteti*, Magor, Shkup